

О'SMIRLIK DAVRIDAGI IJTIMOIYLASHUVNING SHAXSIY RIVOJLANISH DINAMIKASI

Z.A.Sotvoldiyeva

*Andijon Davlat Universitetining
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Zamonaviy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri - o'smirlikka o'tish davrida ijtimoiylashuv muammosi va uning dinamikasidir. Ushbu mavzuning dolzarbligi psixologlar, sotsiologlar va o'qituvchilarning o'smirlarni ijtimoiylashtirish jarayoniga qiziqishi ortishi bilan bog'liq. Ushbu muammoga qiziqish zamonaviy jamiyatda iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarning davom etishi bilan bog'liq bo'lib, bu, albatta, aholining barcha guruhlarini sotsializatsiya va ijtimoiy-psixologik moslashish jarayoniga ta'sir qiladi. Biz uchun o'smirlarga e'tibor berish muhim, chunki ular nafaqat jamiyatning yangi sharoitlariga moslashishlari, balki ularga faol ta'sir ko'rsatishlari kerak.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, ijtimoiy rol, individual ijtimoiylashuv, jamiyat, psixogenetik bosqich, simvolik bosqich, aqliy-konseptual bosqich, mexanizm, referent guruh, sotsializatsiya, ijtimoiy institut, mikrosotsium.

ДИНАМИКА ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

З.А.Сотволдиева

Андижанский государственный университе магистрант 1 ступени

Аннотация: Одной из наиболее актуальных проблем современной психологии является проблема социализации и ее динамики в период перехода к подростковому возрасту. Актуальность данной темы обусловлена возрастающим интересом психологов, социологов и педагогов к процессу социализации подростков. Интерес к этой проблеме связан с продолжением экономических, политических и социальных изменений в современном обществе, что, безусловно, влияет на процесс социализации и социально-психологической адаптации всех групп населения. Нам важно уделять внимание подросткам, поскольку они должны не только адаптироваться к новым условиям общества, но и активно на них влиять.

Ключевые слова: социализация, социальная роль, индивидуальная социализация, общество, психогенетическая стадия, символическая стадия, ментально-понятийная стадия, механизм, референтная группа, социализация, социальный институт, микрообщество.

O'smirlik bolaning jamiyatda o'z o'rnini izlash bilan bog'liq sifat jihatidan yangi ijtimoiy mavqega kirishi bilan tavsiflanadi: o'smir o'zi, boshqalar, jamiyat haqida intensiv ravishda fikr yurita boshlaydi, urg'u boshqacha tarzda beriladi - oila, maktab, tengdoshlar yangi mavqega ega bo'ladilar. Ijtimoiylashuv – biron-bir voqea-hodisa, shaxs yoki harakatning ijtimoiy mohiyat kasb etib, ko'pchilikka daxldor bo'lib, ijtimoiy munosabatlar mujassamiga aylanib borishini anglatadigan tushuncha. Madaniy muhitga moslashish jarayoni sifatida ijtimoiylashuv insonning butun umri bo'yi davom etadi. Bu mexanizmning ruhiy va ijtimoiy-madaniy jihatlari mavjud. Ijtimoiylashuv mexanizmining ruhiy jihati individ tomonidan ma'lum ijtimoiy rollarning qabul qilinishi (yoki qabul qilinmasligi)da namoyon bo'ladi. Uning ijtimoiy-madaniy jihati esa insonning til, san'at, din va shu kabilar orqali madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonini qamrab oladi.

Ijtimoiy-psixologik moslashuv ya'ni, shaxsning ijtimoiy munosabatlarga qadam qo'yishi, ijtimoiy normalarni egallashi, ko'nikishi va moslashishi orqali orttirgan tajribasi umumiy ijtimoiylashuvning bir ko'rinishidir.

Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs jamiyatdagi ijtimoiy normalarni o'zlashtiradi, turli rollarni bajarishga o'rganadi, jamoatchilik sharoitida o'zini tutish ko'nikmalarini hosil qiladi. Shaxsning ijtimoiylashuvi uning ijtimoiy ta'sirlarni qabul qilishi, ijtimoiy borliqni bilishi va anglashiga asoslanadi. ¹

Ijtimoiylashuv manbalariga quyidagilar kiradi:

Bolalik davrida orttirilgan tajriba – bu jarayon psixik funksiyalarning shakllanishi va dastlabki ijtimoiy xulq normalarining namoyon bo'lishi bilan parallel ravishda kechadi;

-Ijtimoiy institutlar – ta'lim va tarbiya tizimi; oiladan boshlab, to oliy o'quv yurtlari va undan yuqori pog'onalaridagi ta'lim olishga imkon beruvchi maskanlar, mehnat jamoalari shular jumlasidandir;

-Muloqot va hamkorlikdagi faoliyat jarayonidagi odamlarning ta'siri. Bu o'rinda ham rasmiy, ham norasmiy sharoitlarda odamlarning bir-birlari bilan muloqoti, muomala maromlari nazarda tutiladi.

Ijtimoiylashuv jarayoni o'z bosqichlariga ega. Bu bosqichlarni aniqlashda turli yondashuvlar asos qilib olinadi. Masalan, J.Midning ontogenetik yondashuvi individual ijtimoiylashuv bosqichlarini belgilab beradi. Uning fikriga ko'ra, bu bosqichlar quyidagilardan iborat: 1) psixogenetik bosqichda individ o'z ehtiyojlarini qondirish yo'llarini o'rganadi; 2) simvolik bosqichda individning simvollari (obrazlar, ideallar va boshqalar) shakllanadi; 3) aqliy-konseptual bosqichda individ simvollari tizimi uning faoliyatini boshqaruvchi mexanizmga aylanadi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal

¹ Каримова .В.М ижтимоий психология .Т .Фан ва технология нашриети. 2012

masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi.²

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Bu davrda o'zga kishilarning ichki dunyosiga ortiqcha qiziqish bilan qarash va o'z xatti-harakatlarini o'zi tahlil qilish, o'z-o'zini tarbiyalashning elementlarini yuzaga kelishi mana shu ikkinchi bosqichdagi o'smirlar hayotiga xos xususiyatlardir. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smirlar hayotda, ekranda va kitoblarda kattalarning mustaqilligini va erkinligini, ularning katta va qiziqarli ishlarini, dadil harakatlarini, qahramonliklarini, atrofdagilar orasidagi obro'larini ko'radilar hamda havas qiladilar. O'smirda katta yoshli odam bo'lishga yoki hech bo'lmaganda katta yoshli odam bo'lib ko'rinishga qiziqish, intilish paydo bo'ladi va bu xohishni amalga oshirish unga osondek bo'lib ko'rinadi. O'smirlarning ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'zaro mos kelmasligi o'smirlar bilan ota-onalari, o'qituvchilari va boshqa murabbiylari o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. O'smir o'zining juda ko'p istaklari, «xohlayman»larini amalga oshirishga intiladi: katta yoshli odamlar ega bo'lgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bo'lishga intiladi. Tevarak-atrofdagi odamlarga o'zining ahamiyatga ega ekanini ko'rsatish uchun u kuchli, qo'rqmas va epchil bo'lishga intiladi. Tarbiyachilar ham o'z tarbiyalanuvchilari xuddi shunday bo'lishlarini istaydilar, ammo ular ana shu fazilatlarining faqat «kerakligi» uchun shunday bo'lishini istaydilar. Ana shunday «xohlayman» va «kerak» o'rtasidagi qarama-qarshiliklar ba'zan oilada, maktabda, keskin ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Tarbiyalangan odamda «xohlayman» faqat «kerak»ni bajarish orqaligina amalga oshiriladi. Agar o'smir bola tushunishga o'rgatilmagan bo'lsa va «kerak» bo'lgan narsani bajarishga odatlanmagan bo'lsa, u o'zboshimchaligini namoyon qilish orqali tarbiyachilarning talablariga qarshilik qiladi hamda o'zining shaxsiy asoslanilmagan xohishlari asosida ish tutadi. O'smirning yangi huquqlarga da'vosi, avvalo, kattalar bilan o'zaro munosabatlarning butun muhitiga oid bo'ladi. O'smir avval bajonidil bajaradigan talablarga endi qarshilik ko'rsata boshlaydi: uning mustaqilligini cheklashganda, vasiylik qilishganda, yo'naltirishganda, nazorat qilishganda, quloq solishni talab qilishganda, jazolashganda, uning qiziqishlari, munosabatlari va fikrlari bilan hisoblashishmaganda u juda xafa bo'ladi va norozilik bildiradi. O'smirda o'z qadrini bilish hissi paydo bo'ladi va u o'zini kamsitish, mustaqillik huquqidan mahrum qilish mumkin bo'lmagan inson, deb biladi. Bolalikdagi kattalar bilan bo'lgan munosabat haqidagi

² "Tafakkur ziyosi" ilmiy-uslubiy jurnali 2022/1-son 4-bet.

fikrlari o'zgaradi va uning o'z kattaligi darajasi haqidagi tasavvurlari bilan mos kelmay qoladi. U kattalar huquqini cheklaydi, o'zinikini esa kengaytiradi. O'smirlarning ijtimoiylashuviga ta'sir etuvchi omillar quyidagilardir:

1. Jamiyat tomonidan belgilangan me'yor va qoidalarga hissiy munosabat bilan bog'liq ijtimoiylashuv.

2. O'smirning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining eng muhim omili - bu o'z-o'zini imidjining yaxlitligi va barqarorligi. Kattaroq o'smirlik davrida esa uning farqlanishi. Shu bilan birga, "O'z-Image" ni farqlash va anglash darajasi va "biz" va "ular" tasvirlarida mazmunli farqlarning mavjudligi o'rtasida moslik mavjud. Bu turli xil ma'lumot guruhlari mavjudligi tufayli shakllangan o'zi haqida turli xil g'oyalar mavjudligining muhimligini isbotlaydi. Shu bilan birga, yoshi bo'yicha farq qiluvchi mos yosh guruhlarning mavjudligi eng maqbuldir.

3. Turli xil referent guruhlarning mavjudligi ijtimoiylashuv shakliga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki, bu holatda oila va tengdoshlarning roli boshqacha; Tengdoshlar zamonaviy dunyoda yangi va muhimroq qadriyatlarni o'zlashtirishga ko'maklashadi, kattalar esa bu qadriyatlarning barqarorligini va muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda hissiy yordam beradi. Guruhning ijobiy o'ziga xosligi mavjudligi o'zini o'zi qabul qilishning zarur darajasini ta'minlaydi, o'smirning ijobiy o'zini o'zi qadrlashini kuchaytiradi, bu fikrlash va o'zini to'liqroq anglash uchun zarur bo'lgan hissiy asosdir.

4. O'smirlarning ijtimoiylashuv darajasini oshirish bir necha usullar bilan bo'lishi mumkin. Bu ijtimoiy normalar va qoidalarni nafaqat yaxshi biladigan, balki hissiy jihatdan qabul qiladigan va o'z xulq-atvorini ularga muvofiq quradigan odamlar foizining ortishi. Shu bilan birga, qoidalarni qabul qilish va amalga oshirish ularni kamroq ta'sirchan, ammo oqilona qabul qilish tufayli qisman oshiriladi, bu esa zarur talablarni yanada muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradi va shunga mos ravishda bolalarning ularga nisbatan ijobiy munosabatini oshiradi.

5. Turli yosh guruhlari o'z-o'zini tasvirlash va sotsializatsiya shakllari o'rtasidagi munosabatlar boshqacha asosda yuzaga keladi. Shu bilan birga, o'z-o'zini imidjning hissiy komponenti ustunlik qiladigan 5-sinf o'quvchilari orasida o'zini o'zi qabul qilish ham o'smirning normalari va qoidalari bilan qulayroq bo'lgan ijtimoiy vaziyatni qabul qilishga yordam beradi. 8-sinf o'quvchilari uchun kognitiv komponent tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, shuning uchun katta yoshdagi o'smirlar o'zlarining fazilatlarini g'oyasini ma'lum bir guruh va unda qabul qilingan me'yorlar bilan bog'lashlari mumkin, ular muvaffaqiyatli bo'ladigan narsani tanlashlari mumkin. Buni o'z-o'zini anglash darajasi past bo'lgan katta o'smirlar uchunchi ijtimoiylashuv shakli bilan tavsiflanadi. Ta'lim — ta'lim orqali o'smir bu jamiyatga hukmronlik qilayotganlarni baholay oladi. Ta'limda bilim olish jarayonida, u nafaqat rivojlanadi, balki jamiyatdagi hayotga moslashadi.

Madaniyat — bu shunday ijtimoiy institutki, insoniyat o'zi uchun yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni tanlaydigan maskan. O'smirga uning shakllanish jarayonida adabiyot, musiqa, rasm, ommaviy axborot vositalari va boshqalarning ta'siri tegadi. O'smirning rivojlanishi jarayonida turli faoliyatlarga duch keladi: o'yin, o'qish, mehnat, sport va boshqalar, turli kishilar bilan muloqotda bo'ladi: ota-onasi, aka-ukasi, qarindoshlari, do'stlari va boshqalar bilan. Turli faoliyatlarda turli insonlar bilan muloqotga kirishish natijasida o'smirda ijtimoiy ko'nikmalar hosil bo'la boshlaydi. O'smirning normal rivojlanishi uchun muloqotning ahamiyati juda kattadir.

Umuman olganda, bolaning shaxs sifatida rivojlanib, kamol topishida 3 turdagi faktorlar ta'sir qiladi: mikrofaktorlar, makrofaktorlar, mezofaktorlar.

Makroomillar — inson yashaydigan mamlakat, jamiyat, davlat hamda dunyoviy planetar jarayonlar — ekologik, demografik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqalar. Mezoomillar — etnik ko'rsatmalarni shakllantirish, shaxsning milliy hayot va etnikaro munosabatlarning u yoki bu hollarini qabul qilishi, insonlarning o'z eposi (xalqi) tarixi va hozirgi hayoti haqida qarashlari va fikrlari; bola yashaydigan va rivojlanadigan mintaqaviy shart-sharoitlarning ta'siri; yashaydigan joy turi (shahar, tuman markazi, qishloq); ommaviy kommunikatsiya vositalari va boshqalar.

Mikroomillar — yaqingina makonni va ijtimoiy muhitni tashkil qiladigan oila, ta'lim muassasalari, tengdoshlar guruhi va b. mana shu yaqingina muhitni, ya'ni bola o'sadigan muhitni sotsium yoki mikrosotsium deb atashadi.

Ba'zi bir maqomlar bizga tug'ilishimizdan beriladi. Inson maqomi jinsi, millati, tug'ilgan joyi, ism-sharifi va boshqa omillardan kelib chiqadi. Bunday maqomlar tug'ma yoki berilgan deb ataladi. Boshqalari esa insonning o'zi mustaqil ravishda jamiyatda shaxsiy harakatlarga ko'ra erishgani bilan aniqlanadi. Masalan, pedagog, vrach, muhandis maqomini inson kerakli kasbiy ta'lim yurtida o'qigani va diplom olgani uchun oladi. Bu holda erishilgan yoki olingan maqom haqida gap yuritiladi. Maqom insonning jamiyatda o'zini tutishini aniqlaydi. Ma'lum bir vaziyatlarda shaxs o'zini istaganicha emas, balki o'z maqomiga ko'ra tutadi. Atrofidagi insonlar undan bu vaziyatlarda muayyan intizomni kutadi, ya'ni inson muayyan bir rolni o'ynashga majbur. Shuning uchun, inson maqomidan kelib chiqqan kutilayotgan intizom ijtimoiy rol deb ataladi. Jamiyatda nafaqat u (jamiyat) bilan kutilayotgan maqomlar, balki ijtimoiy me'yori va qadriyatlarga to'g'ri kelmaydigan maqomlar ham mavjud. Shuning uchun rivojlanish jarayonida bola pozitiv ijtimoiy rolni va shu bilan birga negativ rolni ham o'zlashtirishi mumkin.

Pozitiv rolli: oila a'zosi (ota va ona, buva va buvi, o'gil yoki qiz, aka va singil, nevara va b.), jamoa a'zosi (o'quvchi, o'rtoq, do'st, yetakchi va b.), iste'molchi (insonga ovqat, kiyim, oyoqkiyim va b.), fuqaro (Vatanni sevadi, u bilan faxrlanadi, vatanparvar bo'lish), mutaxassis (o'qituvchi, vrach, iqtisodchi, muhandis va b.) O'smir bilan ma'lum rolda o'zini tutish mexanizmi unga ijtimoiy munosabatlarga muvaffaqiyatli

kirishib ketishni ta'minlaydi, har bir u uchun yangi bo'lgan vaziyatga moslashib ketish imkoniyatini beradi. Bu individni ijtimoiy muhit shart-sharoitiga moslashib ketishi jarayoni ijtimoiy moslashuv deb ataladi. Shaxs ijtimoiy munosabatlarda ham namoyon bo'ladi. Aniqrog'i har bir odamning mehnatga, kishilarga, jamiyatga nisbatan munosabati ham turlicha ifodalanadi. Shaxsning axloqiy va faollik darajasiga xos sifatlari ham uni boshqalardan ajratib turadi. Shaxs haqida gapirilganda tabiiy holatda shunday savol tug'iladi. Har qanday odam shaxs bo'la oladimi, shaxs bo'lishi uchun nimalar qilishi kerak. Bu savolga shunday javob berish mumkin. Insonning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun eng avvalo ijtimoiy hayot tajribalari va yaxshi tarbiya kerak bo'ladi. Ana shunday omillar ta'siri ostida inson rivojlanadi va shaxsga aylanadi. Insonning munosabatlar doirasiga nafaqat o'zga kishilar bilan aloqasi, balki tabiatga, jamiyatga, hayotga, mehnatga bo'lgan munosabatlari ham kiradi. Mana shunday munosabatlar asnosida inson o'zining qobiliyatlarini, aqlini, farosatini namoyon qila boshlaydi. Bu bilan u, umuman butun borliqqa bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Tabiiyki, bu fazilatlar faqat tarbiyaning mahsuli bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham inson rivojlanishini, unga singdirilgan tarbiyaning natijasi deb qarash mumkin. Shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal qilish uchun avvalo uning xulqiga ta'sir etuvchi omillarning tabiatini, shaxsning shaxsiy xususiyatini yaxshi o'rganmoq lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: МГУ, 1988.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. М.: Педагогика, 1983.
3. Каримова В.М. Ижтимоий психология. Т. Фан ва технология нашриёти. 2012.
4. G'oziev E.G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). T., 1994.
5. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya: darslik. I, II kitob. T., 2002.
6. "TAFAKKUR ZIYOSI" ilmiy-uslubiy jurnali 2022/1-son .